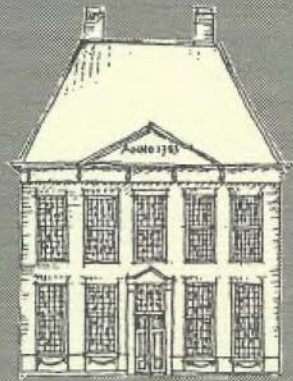

't inschrien

achtentwintigste jaargang nr. 2, april 1996

kwartaaluitgave van de

VERENIGING OUDHEIDKAMER TWENTE

'T INSCHRIEN

ISSN 0166-3984

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Copij zenden aan:

M. Paskamp-van Santen, Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.
Tel. 0541-680470

Redactie: A.J. Brunt, Delden
H.H. Hagens, Almelo
H.A. Kleerebezem, Borne
J.J.H. Meijer, Hengelo
A.L.A. Wevers, Hengelo
M. Paskamp-van Santen, Mander, eindredacteur

Administratie:

Vereniging Oudheidkamer 'Twente'
Het Elderinkshuis
De Klomp 35, 7511 DG Enschede
Tel. 053-4309114

Postrekening nr. 832196

Bank: Rabobank Enschede rek.nr. 39.68.90.229

t.n.v. de penningmeester van de Oudheidkamer 'Twente'.

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (exclusief verzendkosten)

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie

IN MEMORIAM ADAM LAMBERT HULSHOFF

**secretaris Oudheidkamer Twente van 1957 tot 1988 en
erelid van 1988 tot zijn overlijden**

Drs. Adam Hulshoff, geboren 5 juni 1921 te Utrecht, overleed op 5 januari 1996. Zijn leven heeft in belangrijke mate gestaan in het teken van de Twentse cultuur: vanaf 1 januari 1956 was hij verbonden aan het Rijksmuseum Twenthe als conservator, vanaf 1 september 1967 als directeur. Van 1957 tot 1988 was hij secretaris van onze Vereniging 'Oudheidkamer Twente'. Bij zijn terugtreden werd hij vanwege zijn grote verdiensten voor de vereniging benoemd tot ere-lid.

Hulshoff, telg uit een oude Bornse gruttersfamilie, werd geboren in Utrecht, waar zijn vader als bibliothecaris was verbonden aan de universiteit. Na het gymnasium studeerde hij rechtshistorie in Utrecht bij prof. Monté Ver Loren. Na afronding van zijn studie was hij als assistent verbonden aan de afdeling Oud Vaderlands Recht van de juridische faculteit te Utrecht.

Foto: Dagblad Tubantia/Twentsche Courant

Door zijn familiebanden met Twente was hij hier vanaf zijn jeugd veelvuldig te gast. Het was daarom voor de hand liggend, dat hij zich in zijn wetenschappelijke loopbaan zou gaan bezighouden met de rechtshistorie van Twente. Een belangrijke mijlpaal daarin was zijn kennismaking in 1951 met het Schattingsregister van Twente van 1475, waarvan het origineel beruiste in de Kindlinger-collectie in het Staatsarchiv te Münster. Deze kennismaking leidde ertoe, dat hij besloot deze voor de geschiedenis van Twente zo belangrijke bron te transcriberen, te bewerken en uit te geven. Dit bracht hem in contact met de leiding van het Rijksmuseum Twenthe, dr. J.H. van Heek en dr. C.C.W.J. Hijszeler en vooraanstaande streekhistorici als W.H. Dingeldein en L.A. Stroink. De uitgave van het Schattingsregister kwam tot stand in 1953. In feite heeft dit werk hem de aanloop bezorgd naar zijn functies bij het Rijksmuseum Twenthe.

Na het aftreden van Van Heek als directeur van het Rijksmuseum Twenthe wordt deze opgevolgd door dr. C.C.W.J. Hijszeler. Per gelijke datum, op 1 januari 1956, wordt Hulshoff benoemd als conservator. Op 1 september 1967 volgt hij Hijszeler op als directeur. Hij besluit voor het museum een nieuw beleid te ontwerpen, waarin centraal staan: naast tentoonstelling van moderne en hedendaagse kunst een eigen tentoonstellingsbeleid; het door ver- en nieuwbouw realiseren van tentoonstellingsruimten, werk-, depôt- en educatieve ruimten, alsmede ruimten voor de kunsthistorische bibliotheek en de bibliotheek van de Oudheidkamer Twente met een studie- en leeszaal. Hoogtepunt was de opening van de nieuwbouw, samenvallend met de viering van het 50-jarige bestaan van het museum, op 2 april 1980. Ter gelegenheid van dit feit was ingericht de tentoonstelling 'Oost Nederland Model', een expositie van schilderijen van landschappen, stads- en dorpsgezichten uit de 17de tot 19de eeuw. De tentoonstelling was opgedragen aan de nagedachtenis van Jan Bernard van Heek en zijn erfgenamen, die zich door hun liefde voor de natuur, het landschap en de cultuur en samenleving van Oost-Nederland lieten leiden tot de stichting van het Rijksmuseum Twenthe, waarin een opmerkelijke en werkbare symbiose ontstond tussen Europese, Nederlandse en Twentse cultuur. Het was vanuit die symbiose dat Hulshoff gestalte gaf aan zijn museumbeleid, daarmee ingaande tegen het landelijk ingezette beleid dat er van uitging, dat in Rijksmusea uitsluitend zaken van nationaal belang in beleid en presentatie een rol mochten spelen. Gezien de in het Rijksmuseum Twenthe gangbare praktijk bestond er bij de minister van WVC het voornemen het Rijksmuseum Twenthe uit de rijksband los te maken en over te dragen aan de provincie Overijssel. Hulshoff heeft zich, samen met de nazaten van de stichters, met hand en tand tegen dit voornemen verzet, in de overtuiging dat hij in staat zou zijn om de combinatie tussen nationaal van belang zijnde cultuur en Twentse cultuur te kunnen handhaven. Achteraf moeten we constateren dat zijn streven naar handhaving van de rijksstatus van het museum onbedoeld de aanleiding is geworden tot verwijdering van de

Oudheidkamer Twente en haar collecties uit dit museum en tot de problematische situatie, waarin de Oudheidkamer Twente sindsdien is komen te verkeren.

Het spreekt bijna vanzelf dat Hulshoff, gezien zijn achtergrond, zich zou gaan inzetten voor de streekcultuur van Twente en daarin een belangrijke rol zou gaan vervullen; reeds een jaar nadat hij was aangetreden als conservator van het Rijksmuseum Twenthe werd hij in 1957 verkozen tot secretaris van de Vereniging 'Oudheidkamer Twente'. Van meet af aan werd hij de drijvende kracht achter praktisch alle verenigingsactiviteiten; zelfstandig organiseerde hij de excursies en de lezingen, hij zorgde ervoor dat er jaarverslagen werden gepubliceerd en vervulde een stimulerende rol in de opstart van de cursussen voor Oud Schrift.

Hij vervulde vele andere bestuursfuncties, zoals die van de Stichting Bussemakerhuis te Borne, de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, van de Stichting Jaarboek Twente, de Stichting Dorpsbleek te Losser, de Overijsselse Kastelenstichting, de Stichting Jan Jans, de Vereniging Twentse Werkgemeenschap voor Archeologie en Historie. Minder bekend is, dat hij een belangrijke rol vervulde bij de oprichting van de Twente Akademie als lid van het voorbereidingscomité. Destijds ontstond binnen dit comité de gedachte, dat er geen aparte Twente Akademie gesticht moest worden, doch dat een dergelijk studiecentrum voor de Twentse cultuur geïncorporeerd moest zijn in de Oudheidkamer Twente en gehuisvest onder het dak van het Rijksmuseum Twenthe. De op Hulshoff door WVC uitgeoefende druk om in zijn museum meer aandacht te vestigen op van nationaal belang zijnde cultuur ten koste van de lokale cultuur was voor hem, daarin gesteund door het overgrote deel van het toenmalige dagelijks bestuur van de Oudheidkamer Twente, reden om de huisvesting in het Rijksmuseum en het samengaan met de Oudheidkamer Twente geen doorgang te laten vinden. Op basis daarvan moest het voorbereidingscomité toen besluiten tot het in leven roepen van een zelfstandige Twente Akademie.

Hulshoff heeft ook tot het laatst toe deel uitgemaakt van het bestuur van de Stichting Vrienden van het Stift Weerselo. De reconstructie van de Stiftshuizen vond destijds plaats op basis van zijn aanwijzingen uit gegevens, welke hij verkreeg uit overgeleverd afbeeldingsmateriaal en door hem uitgevoerde opgravingen. Op die wijze kon een, onder architectuur van zijn broer Dick Hulshoff, verantwoorde reconstructie tot stand worden gebracht en was de herbouw van het Stift in belangrijke mate zijn geesteskind.

Hulshoff heeft als geen ander onderkend, dat het van belang was voor de toekomst van de streekcultuur om de jeugd te betrekken bij de beoefening van die streekcultuur; nadrukkelijk nodigde hij jeugdige enthousiastelingen voor de Twentse streekcultuur in zijn omgeving uit, was hij hen behulpzaam bij onderzoek en publicatie en wist ze te betrekken in de bestuurlijke activiteiten

van onder meer de Oudheidkamer Twente. Ook stimuleerde hij jarenlang het archeologisch onderzoek in Twente door de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van Geschiedenis en leidde hij vele opgravingskampen.

Te betreuen is het, dat die vele opgravingskampen niet geleid hebben tot vergroting van onze wetenschappelijke kennis van de bestudeerde objecten. Feit is echter, dat Hulshoff door zijn enthousiasme, zijn pakkende verhalen 's avonds bij het kampvuur, zijn boeiende excursies, vele deelnemers aan deze kampen gestimuleerd heeft om een loopbaan in de wereld van historie en cultuur te kiezen.

Na zijn terugtreden als directeur van het Rijksmuseum Twenthe moest hij constateren, dat het door hem voorgestane beleid van samenhang van een museum van nationaal belang, gecombineerd met een afdeling voor regionale cultuur, niet gevolgd werd door zijn opvolger. Discussie in het bestuur van de Oudheidkamer Twente over de in deze te volgen beleidslijn werd hem in 1988 dermate bezwaarlijk, dat hij besloot af te treden als secretaris en als bestuurslid van de vereniging. Vanwege zijn grote verdiensten voor de Twentse cultuur besloten bestuur en leden hem het ere-lidmaatschap van de Vereniging 'Oudheidkamer Twente' aan te bieden.

Na zijn aftreden als secretaris verslechterde zijn toch al niet sterke gezondheid snel. Zeer gehandicapt werd hij door het verlies van een deel van zijn gezichtsvermogen. Hierdoor kon hij ook niet meer zelfstandig autorijden. Dit leidde tot een zekere vereenzaming. Gelukkig bleven enkele vrienden hem regelmatig opzoeken en bijpraten over de ontwikkelingen in Twente.

Zij toestand weerhield hem er niet van om door te gaan met het verzorgen van publicaties over de Twentse historie.

We vonden mw. Jantine Rijpma en de heer D. Taat bereid onderstaand overzicht van door Hulshoff geschreven publicaties samen te stellen.

Hulshoff was meelevend lid van de Doopsgezinde Gemeente te Borne. In de afscheidsdienst in de aula van de begraafplaats Den en Rust te Bilthoven werd hij in de kleine kring van familie en enkele studiegenoten en bekenden op treffende wijze door de voorgangster van zijn Bornse gemeente herdacht.

B.G. Cromhoff
J.J.H. Meijer

BIBLIOGRAFIE

Een Kabinet van Twentse Gezichten (Bussum, 1971)

Bommen Berend; Christoph Bernhard von Galen, Bisschop van Münster, 1650-1678
(Enschede, 1973)

Herinkhave, havezate in Twente (samen met Dipl.Ing.D. Hulshoff)
ANWB ('s-Gravenhage, 1978) (Nederlandse Kastelen, nr 34)

Vijftig jaren Rijksmuseum Twenthe 1930-1980 (Enschede, 1980)

Doopsgezinde gemeente Borne (Borne, 1984)

Het Bussemakerhuis en de textielbedrijvigheid te Borne omstreeks 1800
Borne, na 1990

De oudste generatie van het geslacht Van Heerdt, oudtijds Van Heerde (z.p., z.j).

Toespraak over de geschiedenis van de familie Hulshoff, gehouden te Delden op 27 mei 1956 (Borne/Delden, 1956)

Artikelen verschenen in:**De Nederlandse Leeuw**

- Allianties tussen de Huizen Limburg en Almelo (1954)
- Bijdragen tot de genealogie van Limburg Stirum (1954)
- Keizerlijke leenbrieven uit de 15de en 16de eeuw voor het Huis Limburg Stirum (1955)
- De graven en heren van Limburg aan de Lenne en de heren en graven van Limburg Styrum uit het huis Berg-Altena-Isenberg gedurende het tijdvak 1194-1666 (1958)
- Een raadselachtige grafzerk uit Albergen (i.s.m. J. Belonje) (1960)

Verslagen en Mededeelingen en Werken van de Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis.

- Het Schattingsregister van Twente van 1475 (28ste stuk 1953)
- Inventaris van het slot Lage uit 1449-1450 (69ste stuk 1954)
- Het slot te Lage en het Sticht te Utrecht (72ste stuk 1957)
- De kapel van de Commanderie der Duitse orde te Ootmarsum (73ste stuk 1958)
- De eindphase van het huis Ootmarsum (W.H. Dingeldein) (1959)
- Markerecht van Losser, 3de deel, 25ste stuk (Kampen, 1967)

Westfälische Forschungen. Mitteilungen des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde

- Literaturbericht zur Geschichte der Ostniederlande. Das Schrifttum der Jahre 1939-1955 (Köln/Graz, 1956)

Jahrbuch 1958 des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim

- Das Schloss zu Lage und das Bistum Utrecht

Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap

- Het Frensweger handschrift betreffende de geschiedenis van de Moderne Devotie (Utrecht 3de serie, no. 82) (Wolters/Groningen 1958)

Geschiedenis van Overijssel

- Van Torens en Tinnen; de versterkte edelmanshuizen [red. Prof. dr. Slicher van Bath e.a.] (Zwolle, 1970)

Einleitung und Abschliessender Band der Geschichten der Grafen van Limburg Styrum und Ihrer Directen Vorfahren

- Die Grafen von Altena, von Isenberg, van Limburg Styrum und von Limburg-Hohenlimburg aus dem Hause der Grafen von Berg (1220-1550) p. 79 e.v. en p. 92 (Monté Ver Loren J.P. de) (deel I). (Assen/Munster 1976)

't Inschrien

- Opgavingen Havezathe Den Ham-Hellendoorn (1968, p. 55)
- Slot Anholt (1968, p. 13)
- Opgavingen Grimberg te Rijssen (1968, p. 24)
- Heropening Rijksmuseum Twenthe (1980, p. 10)
- Op zoek naar de Havezathe Hachmeule [i.s.m. B. Olde Meierink] (1982, p. 57)
- Herman Liedenaub, alg. bestuurslid Ver. 'Oudheidkamer Twente' 1960-1975 (1982, p. 58)
- Hendrik Herman Bolscher 1923-1982 (1983, p. 10)
- De schetsboeken van Dr. J.H. van Heek (1984, p. 18)
- Het protocolboek van het Huis Ootmarsum (1991, p. 42)
- Een bouwvergunning uit 1770 (1991, p. 63)
- In memoriam Mr. Schönfeld Wichers 22 mei 1901-19 nov. 1992 (1993, p. 1)
- Het windvaantje van Weleveld (1996, p. 7)

Jaarboek Twente

- De schouw uit het Stift Weerselo (met J. Belonje) (1962, p. 62)
- Hangen de oudheidkundige instellingen in Twente aan een antieke zijden draad? (1966, p. 31)
- In Twente staat een huis (1966, p. 102)
- Waar heeft de Commanderie te Ootmarsum gestaan? (1968, p. 32)
- Restauratie van de middeleeuwse kerk van Delden (1970, p. 21)
- Portret van C.B. von Galen (1973, p. 24)
- Oudheidkamer Twente bestaat 75 jaar (1981, p. 19)
- De Hagmeule opgegraven (met B. Olde Meierink) (1983, p. 112)
- De cichorei-fabricage van Theunis ten Cate in Borne (1989, p. 51)
- Dick Jordaan 1913-1989, eerste voorzitter (1991, p. 136)
- Grutterij erven Ten Cate, het oudste familiebedrijf van Borne (1994, p.41)
- Familie-armenzorg van bijna twee eeuwen geleden (1993, p. 99)
- De ondergang van de Schele's op Weleveld (1995, p. 99)
- Het spookhuis in Hertme (1996, p. 17)

n Sloopsteen

- Erve Witbreuk in Driene (XXXII, 13)
- Borg van Enschede (XXIV, 10)

DE ENSCHEDESCHE COURANT 1855-1870

De Enschedesche Courant was het eerste nieuwsblad van Enschede¹. Het 'des Woensdags van elke week' uitgegeven nieuwsblad verscheen voor het eerst op 3 januari 1855. Door de familiebanden tussen de oprichter en de Enschedese textielindustrie, werd de krant al spoedig de spreekbuis van de gevestigde burgerij. In dit artikel zal de geschiedenis van de krant worden gevolgd vanaf haar oprichting in 1855 tot 1870, toen de krant tweemaal per week ging verschijnen. In 1903 werd de Enschedesche Courant opgeheven².

Familie-achtergronden en sociale positie

De oprichter Bernard Benjamin Blijdenstein (1814-1879) en redactielid Karel Blijdenstein (1822-1883) waren leden van een oud doopsgezind geslacht uit Westfalen, waarvan een tak zich eind zeventiende eeuw als fabrikeurs of linnenhandelaren in Enschede had gevestigd. Het was een vooraanstaande en ontwikkelde familie die, naast haar belangen in de textielindustrie en de bankwereld, actief deelnam aan het politieke leven³.

Bernard Benjamin en Karel werden geboren uit een met elf kinderen gezegend huwelijk tussen Barend Blijdenstein en Maria Geertruid Paschen. Als respectievelijk de derde en de zevende zoon is hen waarschijnlijk geadviseerd een carrière buiten de textielindustrie te zoeken⁴. Bernard Benjamin koos voor het drukkersvak en nam in 1836 de steendrukkerij van C.W. Römer aan de Oldenzaalsestraat over. Naast drukker was hij boekverkoper en boekbinder. Op 41-jarige leeftijd richtte Bernard Benjamin de Enschedesche Courant op. Zijn broer Karel en ds. Van der Ploeg completeerden de redactie en namen ook financieel deel in de uitgave van de krant. Het kantoor werd gevestigd aan de Markt in Enschede, op loopafstand van de woning van Bernard Benjamin aan de Noorderhagen.

Hoewel de broers Blijdenstein hun wortels hadden in het vooraanstaande fabrikantenmilieu, waren beide in feite ambachtsman. Hun sociale positie kwam echter meer overeen met die van de burgerij dan met die der arbeidersklasse, omdat zij zelfstandig waren en in hun eigen inkomsten konden voorzien. Bovendien bewogen beide broers zich als gevolg van hun familiebanden in de kringen der gevestigde burgerij. Zo was Bernard een der oprichters van de Volksbibliotheek in Enschede⁵.

Bedrijfsvoering

De uit de textielindustrie bekende bedrijfsvoering⁶ werd op kleinere schaal ook in de organisatie van de Enschedesche Courant toegepast. Zo was Bernard Benjamin Blijdenstein naast uitgever tevens eigenaar van het bedrijfje dat de Enschedesche Courant uitgaf. Wellicht verklaart dit het ontbreken van statutaire bepalingen omtrent de oprichting van de krant. Daarnaast is er in de periode 1855 tot 1870 bijvoorbeeld ook geen sprake van

anonieme investeerders in de vorm van aandelenuitgifte. Behoud van het familiebezit door interne financiering zullen hieraan ten grondslag hebben gelegen. Er werd slechts periodiek een balans opgemaakt.

De geringe omvang van het bedrijf zal waarschijnlijk gezorgd hebben voor patriarchale verhoudingen tussen de 'directie' en de medewerkers. Men werkte samen aan een produkt hetgeen de onderlinge verhoudingen ten goede kwam.

De abonnementsprijs, opgedreven door het aan de overheid verschuldigde zegelrecht, bedroeg in de beginperiode f 1,80 per zes maanden, met als gevolg dat een abonnement voor het merendeel der arbeiders te duur zal zijn geweest. Uit de vele advertenties - die een groot deel van de vier beschikbare pagina's in beslag namen - blijkt enerzijds de grote belangstelling die de krant genoot onder de Enschedese bevolking. Anderzijds betekent het dat de financiële positie waarschijnlijk gezond is geweest, hetgeen ook begunstigd werd door de grote oplage, want de krant kende in Enschede aanvankelijk nauwelijks concurrentie.

Inhoud

Uit de artikelen en de advertenties - die voornamelijk nog het karakter van mededelingen hadden - blijkt dat de Enschedesche Courant zich voornamelijk richtte op de burgerij ter plaatse. Voor het nationale en internationale nieuws was men afhankelijk van de grote nieuwsbladen. Veel aandacht werd besteed aan het plaatselijke en Twentse nieuws waarvoor de krant over eigen correspondenten kon beschikken. Nieuws was er in de tweede helft van de negentiende eeuw meer dan voldoende. Twente industrialiseerde en Enschede vormde van deze omwenteling in de textielindustrie het middelpunt. De burgerij - grotendeels afhankelijk van diezelfde industrialisatie - wenste hierover geïnformeerd te worden. Veel ruimte werd hieraan besteed.

26de Jaarg. Donderdag 10 April 1879 N° 43

ENSCHEDESCHE COURANT.

ABONNEMENTS-PRUIS
 Voor KANTONEN per 6 maanden f 1.50, buiten door
 het geheele Rijk f 1.50.

VERKRUUBBAAR!
 Bij den Uitgever H. B. BLIJDENSTEIN te Enschede.
 Men abonneert zich bij alle Boekh. en Post-directorven.

PRUIS DER ADVERTENTIE:
 Van 1 tot 4 regels 50 Ct., elke regel meer 15 Ct.
 Voor het Buitenland 15 Ct.
 Grotere letters worden berekend naar plaats en t.

VERSCHEURT
 ZONDAG, DINSDAG en DONDERDAG, zoo elke week.

BUITENLAND.
 Petersburg zult als nu Warschau

zijn dus zoore grevenen tijd van letenmiddelen
 roozien en wagen en voor kan bestaan een
 strijd op leven en dood. Trouwens, dit kan kon
 niemand kwalijk nemen, tenzij men van moering
 is, dat de poging tot zelfverdediging dwaasheid
 en als reeds gezegd is, de stad

De Oosers zijn niet gelukkig in de tegen
 gevechten, althans ons hano beoermlingen.
 de vorstin van Montenegro. De tegenwoordige
 lacherecher aller Russen zoudt vmlange aan den
 vorst en de vorstin van Montenegro ieder een
 sierlijk ruyng, terwijl er in het gansche land
 haast geen weg is die niet ruyng kan bereden
 Over Nicolaas heeft een

Het betekende tevens, dat de redactie in haar berichtgeving rekening diende te houden met de politieke oriëntatie van haar belangrijkste lezersgroep. De belangen, verbonden aan de (industriële) uitbreiding van Enschede, stonden voorop zoals bleek uit de berichtgeving over de claim die de gemeente Enschede legde op grondgebied van de buurgemeente Lonneker.

Uit de weinige (anonieme) artikelen die waren gewijd aan de 'arbeiderskwestie', komt duidelijk naar voren dat protest en verzet van de arbeiders tegen hun ellendige woon- en werkomstandigheden door de burgerij niet konden worden geaccepteerd. De algehele toonzetting van de krant is echter meer mededelend dan opiniërend.

Het liberale karakter van de krant komt ook naar voren in de vele advertenties betreffende veilingen en de werving van huishoudelijk personeel, de mededelingen over de marktprijzen van de landbouwproducten en het agio op het Pruisische geld⁷.

Besluit

Bernard Benjamin en Karel Blijdenstein waren beiden ongehuwd en kinderloos. Na hun dood in respectievelijk 1879 en 1883 ontbrak het aan mannelijke opvolgers. Omdat de familie Blijdenstein er geen belang in stelde de uitgave van de krant voort te zetten, werd dit overgenomen door J. Petri. In oktober 1903 tenslotte werd de Enschedesche Courant opgeheven⁸.

R. Jansen

Noten

1. De complete jaargangen van de Enschedesche Courant (1855-1903) zijn aanwezig in het archief van de Vereniging 'Oudheidkamer Twente'.
2. Stroink, L.A., 'Stad en Land van Twente', (Hengelo, 1962), p 458.
3. Wevers, A.L.A., 'Benjamin Willem Blijdenstein', in: Overijsselse Biografieën 3, (Amsterdam/Meppel, 1993), p 9.
4. Elderink, C., 'Het geslacht Blijdenstein' (z.p., 1926), p 293.
5. Enschedesche Courant, 13 augustus 1862.
6. Boot, J.A.P.G., 'De Twentsche katoennijverheid 1830-1870 (Amsterdam, 1935), p 274.
7. Stroink, p 435.
8. Plegt, B.H.A.M., 'Het dagbladwezen in Overijssel' in: Aspecten en Perspectieven (Amsterdam, 1951), p 328 en Blonk, A., 'Fabrieken en Menschen: een sociografie van Enschede (Enschede, 1929), p 345. Deze schrijvers maken beide melding van 'Het Twentsch Dagblad Tubantia en Enschedesche Courant'. Wellicht heeft er begin twintigste eeuw onder druk van schaalvergrotingen in de dagbladwereld een fusie plaatsgevonden tussen Twentsch Dagblad Tubantia, opgericht in 1872, en de Enschedesche Courant.

KLOPJACHT OP EEN BENDE BEDELAARS EN VAGEBONDEN IN 1763

Misdadige groepen

Diverse archieven bevatten nogal wat stukken over bedelaars, vagebonden, dieven, vecht- en moordlustigen, die afzonderlijk of in groepsverband opereerden. Dat was ook in Twente het geval. Veel, erg veel stukken zullen niet bewaard zijn gebleven. Omdat ze niet belangrijk waren? Om welke redenen dan ook zijn ze uit archieven verwijderd. Uit de nog aanwezige stukken kan worden afgeleid dat procentueel nogal veel Twentenaren met de justitie in aanraking kwamen. De economie van toen zal daar voor een groot deel wel debet aan zijn geweest.

De archieven bevatten voornamelijk stukken over individuele personen, soms is er sprake van een groep. Groepsvorming met uitspattingen traden vaak op nadat er ergens een feest was geweest. Omdat er op zo'n feest nogal aan bacchus werd geofferd, kon dit wel eens ontaarden in een nachtelijke vechtpartij. Over gedurende langere tijd opererende misdadige groepen personen is niet zo veel bekend. Dat ze bestonden, bewijst het onderstaande.

Klopjacht

In het jaar 1763 hield zich aan weerszijden van de grens tussen Twente, de Graafschap Bentheim en de Heerlijkheid Lage¹ 'een bende verdagte Personen' op². De Drost van Twente, jonker Frederik Jan Sigismund van Heiden Hompesch (de vader van de in 1769 tot drost verkozen papenhater Sigismund Vincent Gustaaf Lodewijk), vond het noodzakelijk 'eene generale Jagt te maken en eene Visitatie aan te stellen'. Wanneer deze alleen maar vanuit Twente zou worden gehouden, zou deze vruchteloos zijn, omdat de vluchtweg over de grens maar kort was. Daarom verzocht hij de 'Regering van Bentheim' hetzelfde te doen. Dit verzoek ging ook naar de Heer Grave van Wassenaer, als Heer van Lage. Beiden stemden toe, zodat de klopjacht kon worden gepland.

Vrijdag de 23ste december 1763 werd hiervoor vastgelegd. We weten niet of er in de voorafgaande dagen sneeuw viel en of er nog meer te verwachten was, waardoor middels sporen de pakkans groot zou zijn. Voor deze klopjacht werd een leger van manschappen op de been gebracht. Om nu 'de zake so lang mogelijk te secreteren (= geheim te houden)', wilde Van Heiden Hompesch 'de Ordres aan de Boerschappen' pas een dag tevoren aan de marken en dorpen laten horen en hen daarmee oproepen. Ditzelfde gold voor de bewoners uit de Graafschap en de Heerlijkheid Lage. De Twentenaren en de andere twee groepen mochten, bij aantreffen en vluchten van een of meerdere leden van de bende, deze over de grenzen vervolgen, om ze gevangen te nemen en uit te leveren aan de rechterlijke macht ter plaatse.

In Twente werd in het Landgericht Ootmarsum: de Drieschichtige Marke

(Geesteren, Mander, Vasse), Hezinge, Nutter en Oud-Ootmarsum, Tilligte, Brecklenkamp, Lattrop, Noord-Deurningen en de boerschap (= dorp) Denekamp uit elk huisgezin een weerbare man opgeroepen. In de overige marken van dit landgericht was dat een vastgesteld aantal mannen: Agelo (30), Reutum (30), Fleringen (20), Albergen (40) en Tubbergen (30). Alleen de laatste vijf marken leveren dus al zo'n 150 mannen.

Gezien de omvang van het aantal inwoners van de eerstgenoemde marken moeten dit er in totaal meer dan 400 zijn geweest. Zie je het voor je, een groep van zo'n 400 man gewapend met allerlei attributen als stok, knuppel, hooivork, riek en andere 'gereedschappen'? Bij dit aantal kwamen dan nog de andere twee groepen uit het huidige Duitsland.

Elk der groepen had een bepaald gedeelte te inspecteren. De mannen uit Geesteren, Mander en Vasse: "Dese zullen van de Strijpe af en de Mander wiernte, tot aan Hezingen toe alle wegen en bijwegen besetten; deselve alle, en in sonderheid op de grensen, naukeurig langsgaan, voorts alle huysen, schoppen en woningen in hare boerschappen voorts de wegen en wallen visiteren en alle onbekende personen, sonder eenig onderscheid, aanhouden en binnen Ootmarsum aan het Gerigte opbrengen." Uit Hezingen, Nutter en Olden Ootmarsum, Tilligte, Brecklenkamp en Lattrop "sullen van Mander en Vasse af aan, alwaar de Manderschen en Vasser haar sullen ontmoeten,

Meyling's A Ruïne der Lage zoo als het A. J. gen. v. v. d. S. Anno 1733

Na de bevrijding in 1626 van Oldenzaal door de Staatse troepen werd ook het huis van de heren van Lage verwoest. De ruïne staat er ook nu nog.

In de 17de en 18de eeuw zijn er verschillende afbeeldingen van gemaakt.

Hier die van Andries Schoemaker, naar een tekening van Abraham Meyling uit 1733.

de visitatie doen, de grensen langs tot aan Frenstrup, Latrup en Noord Deurningen, en voorts sig daarbij sodanig verhouden, als hiervoren is gesegt. Noord Deurningen en de boerschap Denekamp de visitatie te doen als boven, en voorall de Wegen en bijwegen te besetten. Voorts sullen de setters van Denekamp, met assistentie van soveel man als nodig zijn alle Huysen in het dorp visiteren, en alle onbekende personen opbrengen als boven."

De mannen uit Agelo, Reutum, Fleringen, Albergen "sullen mede, ieder in den haren, de wegen en passen besetten, niemand onbekend zijnde doorlaten, en generalijk daaromtrent sig so verhouden, als hiervoren. Gelijk mede de setters van Tubbergen, met assistentie van soveel man als nodig zijn, insgelijks alle huysen sullen visiteren, insonderheid de herbergen en kroegen, alles ten fine als voorsch(reven)." De oproep eindigt met: "Alles bij poene van arbitraire correctie (= geld- en/of lijfstraf), ten laste der boerschappen of communititeiten, so dese ordres niet nauwkeurig agtervolgen. En eindelijk sullen deselve, ook na desen gestelden dag, sig allesins vaardig en gereed houden, om op de eerste ordre of aanzage dese selfde visitatie van nieuws te doen."

Het bovenstaande spreekt voor zich. Als deze klopjacht inderdaad gehouden is, moet dat een behoorlijk spektakel geweest zijn. Helaas bevat het archiefstuk hierover geen verdere gegevens.

Persoonsomschrijving

In tegenstelling tot de goede persoonsregistratie van tegenwoordig, moest men het tot ver in de 19e eeuw met een persoonsbeschrijving doen, zonder een foto. Was die van de 19de eeuw redelijk uitgebreid, in de tijd daarvoor nog niet. De "Memorie Informatoir, nopens sekere bende, sig ophoudende op de grensen tusschen Twenthe en de Graafschap Benthem", genoteerd op 13 december 1763, is zo fraai omschreven, dat deze het best tot zijn recht komt als ze letterlijk wordt overgenomen.

"Deselve zoude bestaan uit 8 perzonen, wanneer sij alle bij malkanderen sijn, dog separeren sig somtijds. Namentlijk:

1. *Een grote lange keerl, met swart hair, en in 't swart of swarte pijs gekleed, die sich laat noemen Fritz.*
2. *Een met een bruin kleed, ongeveer van dieselve grootte.*
3. *Een kleiner, die sig noemt Aloe, met een woldoeken kiel, swart hair, smalle tronie, so men meent uit Drenthe, en aldaar reeds wegens diefstal of roverijen geapprehendeert geweest, dog zedert ontvlugt. Dese laatste is niet altoos in deselfde kleding, maar verkleed sig somtijds. Alle drie sijn sij, immers doorgaans met schietgeweer onder de rokken voorsien.*
4. *Een Wijff, de vrouw van Aloe, dik en pokdalig van tronie.*
5. *Een ander Wijff.*
6. *Een derde Wijff, hebbende somtijds een korfjen met bloemgoed onder den*

arm, 't welk sij schijnt te koop te dragen. Een van deze wijven soude veel specie Ducaten bij sig hebben.

7. Een jonge(n), bijkans volwassen, met een lange Hussaren mutze.
8. Een jonge, wat kleiner, met een pijrok. Nog hebben sij bij sig een kind, 't geen doorgaans gedragen word door de grote jonge. Dit gespuys houd sig op, op de Limiten van de Strijpe af tot Brecklenkamp, en selfs Frenstrop toe, so nogtans, dat sij sig nooit so verre van de scheidinge (= grens) verwijderen, of sij kunnen sig op het sien van volk in 't eene territoir, sig datelijk retireren in 't ander territoir voor een dag of 14, of daarentrent souden sij sig hebben opgehouden bij, of selfs in het Klooster Frenswegen, vanwaar sij egter gedelogeert waren, nadat enige luiden uit Munsterland haar waren agter na gekomen; waarop sij sig begeven hadden na Brecklenkamp, alwaar de wijven aan 't een of ander Huys zijn aangeweest, om iets te bedelen, terwijl de keerels sig schuyl hielden, gelijk sij doorgaans doen, op het sien van andere menschen.

Veeltijds houden sij sig op, en legeren sig in, of bij Scholte Ilings bos (= Scholten Nieling), in Graafschapper Hezingen Gerigts Ulzen, alwaar sij dan vuur stoken, en sig besig houden met koken. Ook zoude Schulte Iling, of sijn vrouw, en Huysgezin, naukeuriger informatie kunnen geven van dit rot, dog sij schijnen sulks te detreiteren, sonder twijffel uit vrese van meerder overlast. Sij hebben egter verhaald, aangemerkt te hebben, dat dit Volk, om sekere gezette tijden, bijvoorbeeld om de dag of ses, of daaromtrend, schijnt weer te komen op dieselve plaatse, alwaar sij even soveel dagen tevoren vandaan vertrokken zijn.

Voor ruim 8 dagen sijn sij geweest 's nagts gedeeltelijk aan Klever Hendrikshuys, en gedeeltelijk aan 't rechte Kleverhuys, beide in Halle. Ook zijn sij door een man, aldaar passerende, voor een dag of 10 gezien, leggende bij een vuur 't geen sij gestookt hadden, in de agtersten Eerssink op Graafschapper gebied, tusschen Ootmarssum en Lage. En bij sommige tijden dwingen sij de een of anderen boer, aan haar op sijne Where eene nagtrust te verlenen. En word vermoed, dat se in Lage selfs, so geene complices, ten minste afnemers zouden hebben. Ook zouden sij dikwijls komen in seker Wevershuysjen niet verre van Lage, dog op Ulzer gebied. In den nacht tusschen den 27en en 28en Nov laatstleden is er gebroken aan het Huys van de Boer Schabus in Hezingen Gerigts Ootmarsum. Op de grenssen van Graafschapper Hezingen. Dog dese dieven aldaar door 't geraas van den hond, gelijk men gist, verdreven wordende, hebben sig vervolgens gewend na 't Olde Schabus, alwaar sij ook bevorens wel aan Huys geweest waren en aldaar ingebroken sijnde, de kiste van de vrouw van Harm in 't Olde Schabus ledig gestolen, ter waarde van ruim vijftig guldens aan vrouwen klederen.

Hiervan de suspesie (= verdachtmaking) aanstonds op dese Landlopers gevallen sijnde, heeft oude Schabus met sijne nabuiren, geassisteert met de

armenjager (= politie) haar zoeken op te speuren, dog toen niet kunnen ontdekken, alleenlijk hadden sij van de vrouw van de Konink te Halle vernomen, dat op dienselven dag een of ander van dit volk, bij haar huys, of op haren hof enig goed besigtigt had, en wel so sij meende, witte halsdoeken. Voorts segt men, bij gerugte, dat dit volk een gedeelte zoude geweest zijn van of behoord hebben tot ene grotere bende, sterk vijftien personen, die sig in Munsterland, of elders in Westphalen zouden opgehouden hebben en sig sedert verstroot hadden, nadat sij sig aan zekeren moord, of ander swaar delict hadden schuldig gemaakt."

G.A.B. Nijhuis

Noten

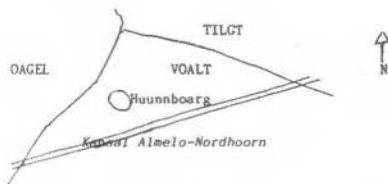
1. De heerlijkheid Lage was een vrijstaatje waar de heer van Lage het hoogste gezag vertegenwoordigde. Door aankoop in 1638 viel Lage onder de bezittingen van het landgoed Twickel. Er werd geen belasting betaald en het viel, van 1648 tot 1811, noch onder Duits, noch onder Nederlands gebied.
2. Huisarchief Twickel inv.nr. 6274.

REACTIES OP 't INSCHRIEN 1996 nr. 1.

Naar aanleiding van het artikel 'De Hunenborg opnieuw in het water' van J.G. ten Hoopen ('t Inschrien 1996 nr. 1) schreef **Paul Roving** uit Gouda ons: Op pag. 10 staat het volgende: "In 1850 wordt door de marke Volthe aan Oude Hengel toestemming verleend om op de Lage Hunenborg een boerderijtje te bouwen." Ik heb mijn twijfels over het jaartal 1850. J.J. van Deinsse noemt in zijn boek 'Uit het Land van Katoen en Heide' (p. 591) als jaar van vestiging 1858. Dit jaartal lijkt mij veel waarschijnlijker. De stichter van de boerderij, Jan Oude Hengel (Zeisen-Jan), is geboren in 1836. Hij zou dan op 14-jarige leeftijd een boerderij hebben gebouwd. Dat is erg jong. Verder is het zo dat in 1857 de vader en een broer van Zeisen-Jan zijn overleden op het erve Posthuis in Volthe. Zeisen-Jan kwam toen alleen te staan. Hij is toen waarschijnlijk op zoek gegaan naar een nieuwe behuizing en kreeg in 1858 toestemming om de boerderij te bouwen.

H. Engelbertink meldde ons het volgende:

- 1 In t interessante artikel 'De Hunenborg opnieuw in het water' van J.G. ten Hoopen steat op blz 10 op de onderste helft: Op de Hoge Hunenborg komen de grenzen samen van Volthe, Tilligte en Agelo'. Hieronder steat n keartke, woar ie dat precies wiertvint:
- 2 In t boeiende artikel 'De Borg te Hezingen' van H. Woolderink vind ie op blz 16 n keartke woar bie nr 143 erve Egbertink steat. Dit is t earve Engerink alias Droste, dat vuur 1600 Engelbertink hetde. In archiefstukn vind ie mangs n naam Egbertink. Wil ie meer owwer dizze boerderiej lezn, dan wi'k oe geern verwiezn noar t boek 'Kroniek Engelbertink' dat in november 1995 is oetkōmn en te besteln is vuur 40 gl (of 50 gl inclusief verzendkosten) bie H. Engelbertink, Oldenzaalsestraat 6, 7596 KA Rossum, tel. 0541-625503

A. Veldman rectificeert hierbij de titel van het boek, genoemd op pag. 21: 'Geschiedenis van het 33ste Regiment Lichte Infanterie'

Redactie

DE RUSLANDGANGERS OFWEL DE MILITAIRE EN BURGERLIJKE TRADITIE VAN DE FAMILIE VON BÖNNINGHAUSEN IN DE 19E - 20E EEUW

De vraag van de heer A. Veltman in *'t Inschrien* van januari l.l. op p. 21-22 kan als volgt beantwoord worden. De Ruslandganger Max is een zoon van de in *'t Inschrien* geportretteerde provisioneel representant, Ludwig Ernst.

Uit zijn twee huwelijken had Ludwig Ernst in totaal 7 kinderen waarvan Max het zesde kind was.

Max kwam ter wereld op het huis Herinckhave en werd op 23 juni 1793 in de R.K. Kerk van Tubbergen ten doop gehouden. Na een tijdje page geweest te zijn aan het hof van Lodewijk Napoleon, koning van Holland, ging Max in het leger. Zijn militaire carrière begon in 1809 met de indiensttreding in Hollandse dienst, waarna in 1810 een overstap naar het Franse leger volgde.

Met het Franse leger had hij in 1813 veel ontberingen moeten doorstaan tijdens de voor Napoleon smadelijk verlopen veldtocht tegen Rusland¹. Heelheids teruggekeerd trad Max in 1814 weer tot het Hollandse leger toe, waar hij het uiteindelijk tot kapitein heeft gebracht². Op 5 maart 1817 - in hetzelfde jaar verliet hij het leger - huwde Max in het Belgische Tongeren met de in Utrecht geboren Elisabeth Maria Alexandrine de Villers de Pit . Zeven jaren later dan zijn broer Franz Egon werd Max bij koninklijk besluit van 14 juni 1822, no. 19, ingelijfd in de Nederlandse adel met het predikaat van jonkheer. In september 1820 kocht de rentenier Max het huis en de havezate De Eeshof te Tubbergen cum annexis³, waaronder het erve en goed Baasdam van Theodor Adolf Joseph baron von Heyden⁴. Uit zijn huwelijk is slechts een dochter, jkvr. Anna Maria Hildegarda Elisabeth (voor intimi Mimi) von Bönninghausen, voortgekomen. Ze kwam op 24 januari 1818 in Utrecht ter wereld.

Zowel Max als zijn echtgenote stierven vrij jong, Max op 29-jarige leeftijd op 31 oktober 1822 en Elisabeth op 28-jarige leeftijd op 30 juli 1824. Mimi werd onder voogdij van haar oom jhr. Franz Egon von Bönninghausen gesteld. Ze huwde op 11 februari 1839 te Heek (Westfalen) met Hubert, de zoon van de eerder genoemde Theodor Adolf Joseph baron von Heyden. Ook zij leefde niet lang; op 25-jarige leeftijd stierf Mimi op 8 juni 1843 te Ahaus (Westfalen). Door haar overlijden vererfden haar Tubbergse goederen op haar weduwnaar Hubert en twee zoons Wennemar en Eduard von Heyden⁵.

De andere zoon van Ludwig Ernst, Frans Wilhelm (1787-1815) was ook militair. Na ruim twee jaar (1809-1810) in Hollandse dienst geweest te zijn, trad hij in 1810 in Franse dienst. Toen hij in 1814 tijdens de Spaanse veldtocht gewond raakte, werd hij in het burgerlijke en militaire ziekenhuis van Carcassonne verpleegd. Met het ontslagbriefje van het ziekenhuis op zak ging hij naar het bij Toulouse gelegen dorpje St. George. Daar stierf hij op 5 januari 1815, ongehuwd en kinderloos, in het bijzijn van zijn broer Franz Egon⁶.

De huidige leden van de familie Von Bönninghausen in Nederland stammen allen af van Franz Egon (1789 - 1849). Franz Egon had met de militaire traditie van zijn familie gebroken en werd vrederechter te Bentheim. Niet veel later was hij gemeenteraadslid en wethouder te Tubbergen en voorts lid van de Provinciale Staten van Overijssel vanwege de Landelijke Stand⁷.

Bij uitzondering zijn enkele van diens nakomelingen een tijdje in militaire dienst geweest, maar een burgerlijke carrière prevaleerden ze vrijwel allemaal boven een militaire. De in 1833 geboren Ferdinand, het vierde kind van Franz Egon, was van 1850 tot en met 1855 fuselier in het Nederlands-Indische leger. Nadat hij in 1855 het leger had verlaten verdwijnt zijn spoor volledig ná 7 januari 1857 - de dag waarop hij zijn erfrechten aan zijn oudste broer Lodovicus (1828 - 1910) had verkocht⁸. Tot op heden is niet bekend wat er van hem is geworden.

Meinrad (1861 - 1920), een van de kleinzons van Franz Egon, was ruim 13 jaren in het Pruisische leger. Nadat hij in 1878 vrijgeloot werd voor het Nederlandse leger⁹, kreeg hij in 1882 van Koning Willem III toestemming om zich in vreemde krijgsdienst te begeven¹⁰, waarvoor hij zijn in 1879 aangevangen rechtenstudie aan de Universiteit van Utrecht¹¹ dan ook heeft afgebroken. Door de Pruisische koning werd hij op 13 maart 1884 tot tweede luitenant van het eerste Westfaalse infanterie-regiment nr. 13 aangesteld¹². Ruim 13 jaren lang was hij Pruisisch militair totdat hij wegens astma - dezelfde kwaal waaraan ook zijn grootvader Franz Egon leed - het leger moest verlaten. In 1895 werd hij directeur van de Nederlandse afdeling van de Hamburgse Militie-verzekering ofwel levensverzekeringsmaatschappij 'Iduna' te Amsterdam. Diens zoon Egon (1899 - 1943) had gewoon zijn militaire dienstplicht vervuld - hij was van de lichte 1919¹³ - voordat hij in het openbaar bestuur ging. Na een tijdje volontair op de gemeentesecretarie van Borne te zijn geweest, werd hij achtereenvolgens burgemeester van Ootmarsum en Tubbergen en commissaris in de provincie Overijssel. Indien hij in 1942 niet de plicht had gevoeld dienst te nemen aan het Oostfront, was hij gewoon aangebleven als commissaris. Met deze indiensttreding beoogde hij slechts een tijdelijke onderbreking van zijn maatschappelijke carrière. Egon, die de tweede Ruslandganger van zijn familie zou worden, had dan ook niet om ontslag uit zijn ambt gevraagd maar om verlof om zijn post tijdelijk te mogen verlaten. Echter in tegenstelling tot de eerste Ruslandganger Max keerde Egon niet terug, hij stierf op 26 februari 1943 in het Kriegslazaret in het Oekraïense Stalino¹⁴.

Met het bovenstaande heb ik getracht aan te geven dat, wat de huidige leden van de familie Von Bönninghausen betreft, mijn bewering, dat de lange militaire traditie van deze familie met de Münsterse officier, later provisioneel representant Ludwig Ernst is overgegaan op de bestuurlijke traditie, op de lange termijn gezien juist is. Daarvan getuigt onder meer de laatstverschenen

uitgebreide genealogie 'Von Bönninghausen' in het *Nederland's Adelsboekje*, het zgn. rode boekje voor de adellijke families¹⁵ (hierin zijn, behalve genealogische gegevens, ook loopbaangegevens te vinden). Immers, noch Max, noch Frans Willem had nakomelingen; van Ferdinand zijn geen nadere gegevens bekend maar we kunnen ervan uitgaan dat er ook van hem geen nakomelingen waren. Voorts was Meinrad ruim 13 jaren militair om daarna in het bedrijfsleven te gaan. Tot slot zullen diverse andere mannelijke leden van de familie Von Bönninghausen, net als Egon, tot nu toe wel gewoon hun militaire dienstplicht hebben vervuld (voorzover daarvoor goedgekeurd) om zich daarna in het bedrijfsleven, dan wel de advocatuur of het openbaar bestuur te hebben begeven.

Nu de opkomstplicht intussen is afgeschaft en het Nederlandse leger over niet al te lange tijd uitsluitend uit beroepsmilitairen zal bestaan, zullen we moeten afwachten of er ooit nog een Von Bönninghausen, net als zijn verre voorvaders, beroepsmilitair zal worden.

J.H. Wigger.

Noten.

- 1 Zie ook: W.Ph. Veeren, 'Brieven van een Nederlandsch officier uit de jaren 1812 - 1815' in *De Navorscher*, 1939 (88e jrg.), 111 - 122 en 151 - 157
- 2 Gegevens over zijn militaire carrière zijn te vinden in de stamboeken van de Nederlandse officieren van de Nederlandse landmacht, 1813 - 1924 die op het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage berusten. In de in 1967 door C.H.M. Hendrixx vervaardigde twee-delige klapper op deze stamboeken wordt Max op pagina 70 genoemd als voorkomend in twee stamboeken.
- 3 Zie voor de geschiedenis van het huis Eschede of Eeshof het boek van A.J. Gevers en A.J. Mensema, *De Havezaten in Twente en hun bewoners*, (Zwolle, 1995), 444 - 453.
- 4 Zie ook J.H. Wigger, "Het erve en goed, later landgoed Baasdam te Tubbergen" in: *'t Inschrien*, 26e jrg. (1994), 73-86.
- 5 Gevers en Mensema, a.w., 449
- 6 J.H. Wigger, *Inventaris Huisarchief Herinckhave te Fleringen 1366 - 1965, waarin opgenomen de collectie Von Bönninghausen 1488 - 1986*, inv.nrs. 158 - 166.
- 7 J.H. Wigger, "Franz Egon von Bönninghausen (1789-1849)" in: *Overijsselse Biografieën, deel I* (Meppel/Amsterdam, 1990), 25-28.
- 8 RAO, Archieven Notarissen in Overijssel, inv.nr. 4076, akte nr. 317 en inv.nr. 205, akte nr. 5
- 9 RAO, Archieven Provinciaal Bestuur van Overijssel, 1813-1920/1948, inv.nrs. 18348 en 18458 (militie-registers lichtingsjaar 1881)
- 10 Deze toestemming werd hem bij K.B. van 1 mei 1882, nr. 68 verleend. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Archief Kabinet des Konings, 1841-1897 (codenr. 2.02.04), inv.nr. 2499
- 11 J.L. Beijers en J. van Bockhoven, *Album Studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae, 1636-1886*, (Utrecht, 1886), 566

HER-OPGRAVING HUNEBED MANDER, 38 JAAR LATER

Als gevolg van plannen van de ROB om het terrein van het voormalige hunebed met omgeving tot archeologisch monument te verklaren en als gevolg van reconstructie-plannen van de nieuwe grondeigenaar, dhr. J. Booiijk uit Mander, voerde de ROB uit Amersfoort in samenwerking met het BAI uit Groningen een beperkt proefonderzoek uit met zoek sleuven (A(anvullend) A(rcheologisch) O(nderzoek) in het vakjargon) van 17 tot 27 oktober 1995. Het was vooraf al duidelijk, dat het aangrenzende perceel van dhr. G. Mensen bij het proefonderzoek niet gemist kon worden.

Beide grondeigenaars gaven toestemming en medewerking tot het onderzoek. Het onderzoek had een tweeledig doel. Enerzijds diende de locatie van het in 1957 door C. Hijzeler opgegraven hunebed exact bepaald te worden in verband met de voorgenomen reconstructie, waarbij tevens belangstelling bestond voor de staat van eventuele bewaard gebleven restanten. Anderzijds diende bepaald te worden of er (nog) wetenschappelijke redenen aanwezig waren om aan het terrein een beschermde status te verlenen. Met andere woorden, bevatte het terrein voldoende interessante archeologische grondsporen en hoe zou hun eventuele verhouding zijn tot het hunebed, alsmede hun uitbreiding c.q. begrenzing.

Ter toelichting op de terreinsituatie en de late ontdekking van het voormalige hunebed kan nog het volgende worden vermeld. Het hunebed van Mander is, volgens de huidige inzichten over datering, gebruikt in de periode van 3250 - 2950 v. Chr. In deze drie eeuwen moeten er vele tientallen of zelfs enkele honderden doden met bijgaven in de stenen grafkelder zijn bijgezet. Dat is onder meer af te leiden uit het nieuwe gegeven, dat er zeker 300 stuks aardewerk in het hunebed geplaatst zijn geweest. Daar de grafkelder voor een dergelijk aantal doden uiteraard veel te klein was, moest de kelder regelmatig worden uitgeruimd. De resten van de bijgaven werden kennelijk als 'afval' buiten de ingang gedeponereerd. Het is niet bekend wat men met de resterende beenderen van de doden deed.

12 R.E. Hattink, "Geslachtkundige Aanteekeningen Von Bönninghausen", in *Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel*, deel 9 (Zwolle, 1888), 177-192

13 RAO, Inventaris Provinciaal Bestuur van Overijssel, 1813 - 1920/1948, inv.nr. 18400 (militie-register lichting 1919)

14 Zie ook: M.M. Meijerink, J.W. Oonk en C. van Heel, *Inventaris Provinciaal Bestuur 1921/1949 - 1970*, inv.nr. 8638.

Zie meer over Egon in de biografie door M.F.S. Kienhuis, 'Bönninghausen, Egon Lodewijk Maria Theresia Jozef von (1899 - 1943), autoritair bestuurder' in: *Overijsselse Biografiën*, dl. 2, (1992), 31 - 36

15 *Nederland's Adelsboekje* jrg. 80 (1989), 155 - 170

De rechthoekige grafkelders werden destijds ondiep ingegraven, waarbij langs de lange zijden van de vloer zij- of draagstenen werden ingegraven, die in paren tegenover elkaar stonden. Over elk paar draagstenen werd een grote deksteen gelegd. Binnen de stenen constructie werd vervolgens een ondiepe kelder uitgegraven, die met kleine stenen werd geplaveid. De stenen constructie werd ingebed in een (graf)heuvel, waarbij de dekstenen ofwel zichtbaar bleven, ofwel ook geheel werden afgedekt. Een hunebed had dus een ondergrondse en een bovengrondse component. Toen het hunebed van Mander in 1957 werd ontdekt, dank zij een vondstmelding van opgeploegde aardewerkscherven en vuursteen, waren het bovengrondse deel van de stenen constructie en de grafheuvel reeds geheel verdwenen. De grote zwerfkeien van de constructie waren in de afgelopen eeuw of eeuwen al dan niet in hun geheel elders benut, waarbij de laatste stenen in de jaren veertig voor de bouw van een boerenschuur zijn gebruikt. Het resterende heuvellichaam moet bij de omzetting van 'woeste gronden' in akkerland zijn geëgaliseerd.

Drie van de vijf ceramische bijgaven, waaronder een kraaghalsflesje, uit een der grafkuilen buiten het hunebed.

Het ondergrondse deel van het hunebed bleek tijdens de opgraving in 1957 nog wel aanwezig. Het stenen keldervloertje lag er nog met resten van allerlei bijgaven, terwijl de kuilen, waarin de inmiddels dus uitgetrokken zijstenen

hadden gestaan, als grondsporen zichtbaar waren. Het is verwonderlijk, dat de hunebed-constructie van Mander niet eerder dan in 1957 bekend geworden is bij de oudheidkundigen, terwijl de stenen grafkelders in Drenthe al eeuwenlang de nodige aandacht hadden gekregen.

Het proefonderzoek leverde bepaald verrassende inzichten op.

1. De exacte standplaats van het hunebed, welke reeds bij benadering bekend was, kon bepaald worden, waarbij de in 1957 opgetekende hunebed-plattegrond kon worden geprojecteerd in de huidige opgraving. Dat was onder meer mogelijk dank zij de aanwezigheid van de door Hijzeler vermelde sloot aan de oostzijde van het hunebed, die bij nader inzien een grote, rechthoekige, ondiepe kuil bleek te zijn. De projectie was verder mogelijk door twee in 1957 uitgegraven diepe extractie-kuilen van zijstenen. Onder de grote rechthoekige kuil bleek bovendien nog de extractiekuil van de oostelijke sluitsteen te liggen, met een grotendeels intact plaveisel (keiennest) op de bodem. Deze keiennesten zijn gewoonlijk aanwezig in de kuilen van de draagstenen van een hunebed om de stenen stabiel te houden. Voorts is de natuurlijke heuvel cq zandrug teruggevonden, waarop het hunebed was gesitueerd. Deze natuurlijke heuvel bleek ovaalvormig te zijn en bezat afmetingen van ca 30 x 12 m. De heuvel was in de afgelopen 40 jaar door ploegen geleidelijk aan afgevlakt, waardoor de heuvel zich in het schaafvlak aftekende als bleek zand. Overigens zal deze bleke kleur mede zijn veroorzaakt door de voormalige dekheuvel (grafheuvel) over het hunebed, die eeuwenlang een normale bodemvorming eronder heeft voorkomen. De bedoelde destijds opgeworpen dekheuvel was echter kleiner dan de natuurlijke heuvel. De dekheuvel zal immers afmetingen van 19 x 11 m hebben gehad, wanneer we uitgaan van de buitenwerkse afmetingen van het hunebed van ca 13 x 5 m, van een heuvelvoet die gemiddeld 3 m buiten de draagstenen heeft gelegen en van een dekheuvel die het gehele hunebed heeft afgedekt. Deze berekening zou betekenen, dat het westelijkste derde deel van de natuurlijke heuvel vrij gebleven moet zijn van een dekheuvel. Het voormalige hunebed was bijna oost-west georiënteerd en daarmee was zijn ligging aangepast aan het plaatselijk reliëf. Voor het overige waren na bijna 40 jaar ploegen vrijwel alle sporen van het hunebed cq van de opgravingsporen uit 1957 verdwenen, inclusief de/het keienvloertje(s). Deze verschraling van het bodemarchief heeft plaats gevonden ondanks de ondiepe bouwvoor.
2. Het is bekend, dat zeker bij neolithisch onderzoek niet volstaan kan worden met één hoog schaafvlak direct onder de bouwvoor. In de opgraving te Mander is deze voorwaarde wel heel nadrukkelijk duidelijk geworden. In het hoogste schaafvlak rondom het hunebed zijn namelijk slechts weinig grondsporen waargenomen. Er bleken echter veel meer grondsporen (zie hierna) aanwezig te zijn, die niet zichtbaar waren, zelfs niet door een

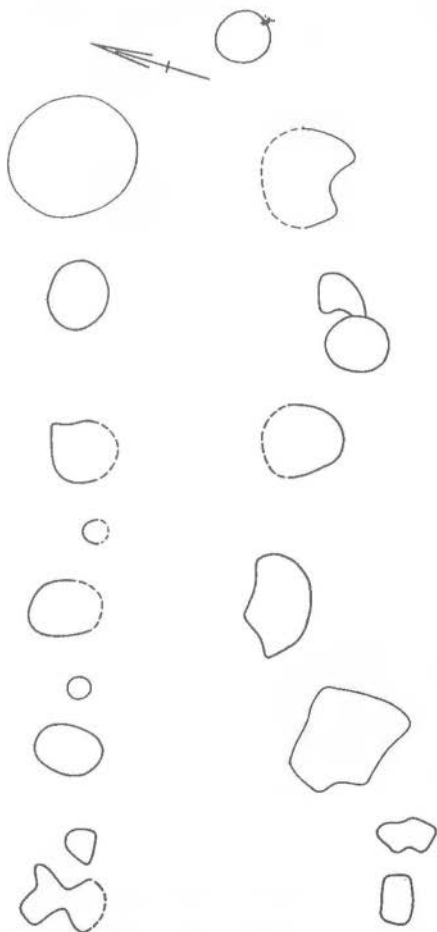
verhoogde doorworteling. De zichtbaarheid van de grondsporen ontbrak dus in het hoogste schaafvlak, maar vaak ook nog op tientallen centimeters dieper. Om deze reden zijn de proefsleuven buiten de reeds afgevlakte natuurlijke heuvel 'blind' in laagjes verdiept tot ca 40 cm onder het hoogste vlak. Daarbij werden diverse vondsten, met name aardewerk en keienstructuren aangetroffen, die kennelijk in grondsporen waren gelegen. Soms was op tientallen centimeters diepte de vage contour van een grondspoor vast te stellen, soms ook niet. Het onderzoek heeft hier dan ook geleerd, dat bij neolithisch (graf)onderzoek 'rücksichtslos' afschaven tot ca 0,5 m onder het hoogste schaafvlak aanbeveling verdient.

3. Dicht ten zuiden van de primaire hoofdsleuf, waarin het verdwenen hunebed kon worden vastgesteld, werd in de wat lager gelegen akker van dhr. G. Mensen een tweede zoeksleuf uitgezet. Er werden in het eerste schaafvlak slechts enkele losse grondsporen met een zachte groenachtig bruinigrijze vulling waargenomen, die wijzen op de aanwezigheid van een bosgrond (moderpodsol) ten tijde van hun ontstaan, dat is tijdens de Trechterbeker-cultuur (afgekort als TRB). Op één plek ter grootte van ca 5 m² zonder zichtbaar grondspoor werden echter vrij veel scherven van TRB-aardewerk aangetroffen. Deze plek werd verdiept tot ruim 30 cm onder het hoogste schaafvlak, waarbij voortdurend TRB-scherven te voorschijn kwamen, tot de vondst van een complete kom, die waarschijnlijk op de kuilbodem stond. Ook op het diepe niveau van deze kom was de vindplaats niet als grondspoor zichtbaar. De scherven stemmen qua ouderdom overeen met het in 1957 opgegraven aardewerk uit de grafkelder, terwijl de kom tot een jongere fase (Brindley's Horizont 5) behoort, die in de kelder nauwelijks vertegenwoordigd is (Ufkes). De betreffende niet zichtbare kuil lag 6 m ten zuiden van de ingang van het hunebed blijkens de projectie van de hunebed-plattegrond op de huidige veldtekening en wordt geïnterpreteerd als een rituele kuil. Dergelijke rituele kuilen zijn ook bij andere hunebedden aangetroffen, zij zijn echter geen regel. Overigens zij hier nog vermeld, dat de vele scherven in de vulling van de rituele kuil aantonen, dat bij de ingang van het hunebed grote hoeveelheden aardewerk moeten hebben gelegen op het moment, dat de kuil werd gegraven. Ook dit gegeven wijst erop, dat de rituele kuil uit een later tijdstip dateert dan uit de bouwphase van het hunebed. Dergelijke schervenconcentraties bij de voet van de dekheuvel zijn ook van andere hunebedden bekend (o.a. D 14, D 26 en D 43a in Drenthe), maar komen niet bij elk hunebed voor.

Wijs geworden door de ervaringen met de rituele kuil, is sleuf 2 in laagjes tot ca 40 cm onder het 1e schaafvlak verdiept. Daarbij kwam ca 1 m ten oosten van de rituele kuil een tweede aardewerkbijzetting (2 onversierde kommen) te voorschijn, eveneens zonder zichtbare kuil. Meters verder oostelijk lag nog een soortgelijk kuiltje (S 023) met drie stuks aardewerk.

Het is moeilijk te zeggen of deze twee kuiltjes met een onbekende vorm en omtrek gezien dienen te worden als rituele kuilen dan wel als vlakgraven [grafkuilen zonder (vrml) grafheuvel].

4. In de beide zoeksheuven kwamen tijdens het verdiepen ten (zuid)oosten van het hunebed en buiten de voormalige dekheuvel gelegen, tot ieders

Plattegrond van het hunebed te Mander. De door C. Hijzeler getekende kuilen anno 1957 zijn de zogeheten extractie-kuilen, d.z. de in de afgelopen eeuw(en) onstane kuilen door het uittrekken van de draagstenen van het hunebed. In het midden van de zuidzijde lag de toegang.

Afmetingen hunebed: ca 13 x 5 m buitenwerks.

verrassing (nog ?) acht grafkuilen van de TRB-cultuur te voorschijn; van enkele vondstloze kuilen staat deze interpretatie echter niet geheel vast. Van zes graven met vondsten waren vorm, afmetingen en oriëntatie met grote zekerheid vast te stellen. De min of meer rechthoekige grafkuilen lagen oost-west georiënteerd, waarbij drie op een rij gelegen grafkuilen een duidelijke steenzetting bezaten. Het waarschijnlijk oudste graf bevatte een versierde schaal van Brindley's Horizont 4, een fraaie 'Flint Rechteckbeil', een transversale pijlpunt en een handvol vuursteen-afslagen.

De jongste graven bevatten aardewerk van Brindley's Horizont 5. Een van deze graven bevatte vijf stuks aardewerk, waaronder een kraaghalsflesje. De vlakgraven zijn dus deels gelijktijdig aan het gebruik van het hunebed als grafkelder, deels van later datum. De posities van de doden in de grafkuilen, namelijk in slaaphouding (liggend op een zijde met opgetrokken benen) of gestrekt op de rug, zijn niet met zekerheid aan te geven. De grafkuilomtrek of de steenzetting in een graf laten eigenlijk beide mogelijkheden toe, zeker als ook rekening wordt gehouden met kindergraven.

Het beperkte proefonderzoek liet uiteraard niet toe de omvang van het vlakgraven-grafveld vast te stellen.

5. Aan de oostkant van het voormalige hunebed kwam een tweetal opge- vulde sloten/greppels te voorschijn, die voormalige perceelscheidingen aanduiden. Daarvan is de NNW-ZZO verlopende sloot de meest inter- ressante. Deze correspondeert met een perceelscheiding die op kadastra- le en topografische kaarten van ca 1830 zichtbaar is. Men kan zich bij deze situatie afvragen of het hunebed destijds bewust buiten een ontginning is gelaten. In dit verband kan ook gewezen worden op oude, niet dateerbare karresporen, die zowel ten westen als ten oosten van het hunebed zijn aangetroffen en evenwijdig lopen aan de genoemde sloot. Afgezien van deze subrecente sporen heeft de proefopgraving geen andere grond- sporen en vondsten dan van de Trechterbekercultuur opgeleverd.

J.N. Lanting & A.D. Verlinde

Literatuur:

Brindley, A.L. 1986. The typochronology of TRB West Group pottery. *Palaeohistoria* 28, p. 93-132.

Hijzeler, C.C.W.J. 1970, De pre- en protohistorie van Twente. In: *Geschiedenis van Overijssel*, p. 37-50. Deventer.

Ufkes, A. 1992, *De inventaris van het hunebed O2 te Mander*. Scriptie Groningen.

Verlinde, A.D. 1995, Het voormalige hunebed van Mander : plannen en problemen. In: *Jaarboekje 1995/1996 van de Stichting Historische kring Vasse Mander Hezingen*, nr. 14, p. 23-26.

BOEKBESPREKING

De kroniek van Sweder Schele

Niet ver ten oosten van Osnabrück ligt bij het dorpje Schleddehausen het imposante kasteel de Schelenburg, het stamslot van de vroegere familie Schele. Door huwelijk van Sweder Schele in 1521 met Anna van Weleveld kwam dit geslacht in het bezit van de havezate Weleveld in de buurschap Zenderen. Hier werd in 1569 jonker Sweder Schele (II) geboren.

Aan deze laatste danken we een monumentaal werk van meer dan 1800 bladzijden, een kroniek met door Sweder verzamelde gegevens over zijn voorouders en de aangetrouwde families, aangevuld met aantekeningen over gebeurtenissen in de jaren 1591-1623 en 1629-1637. Door de feiten over geboorte, huwelijk en dood van zijn voorouders en tijdgenoten op te tekenen wilde de jonker deze behoeden voor vergetelheid en ze ter lering doorgeven aan zijn nageslacht.

Om het belang van zaken als opvoeding, onderwijs en vroomheid te benadrukken schrijft Sweder ook over zeer diverse gebeurtenissen die hij zelf van nabij heeft meegemaakt. Zo vertelt hij over de 'grand tour' die hij ter voltooiing van zijn opvoeding maakte en die hem leidde naar Genève, Italië en Oostenrijk.

Vele voorvallen hebben te maken met de oorlogssituatie. Het Twentse platteland bevond zich eind 16de eeuw in de frontlinie van de confrontaties tussen Spaanse en Staatse troepen. Door de succesvolle veldtocht van prins Maurits keerden de Schele's in 1597 na zestien jaar ballingschap op de Schelenburg en in Rheine, weer terug op het Weleveld.

De situatie bleef echter nog steeds onveilig. Reizen was nauwelijks mogelijk en als een heer al op weg ging was het nooit zonder geleide. Door de rondtrekkende soldaten brak bovendien op verschillende plaatsen de pest uit. Dit alles weerhield Sweder er niet van om na zijn terugkeer op het Weleveld meteen te beginnen met de wederopbouw van het tot bouwval vervallen huis.

Uit de bijna volledige transcriptie van de kroniek door mr. Adri de Backer heeft Dick Schlüter een aantal passages omgezet in modern Nederlands en aaneengeregen tot een verhaal. De chronologische volgorde wordt daarbij doorbroken door hoofdstukken over thema's als Sweders opvattingen over vrouwen, de standengemeenschap en geloof en bijgeloof. Het gevolg van deze werkwijze is dat de lezer af en toe de draad dreigt te verliezen. Het gebrek aan helderheid wordt nog versterkt door de nogal talrijke doublures. Toch blijft het verhaal boeien en ontdekt de lezer vele wetenswaardigheden die in andere bronnen gewoonlijk ontbreken.

Het keurig verzorgde boekje is voorzien van vele illustraties, genealogische aantekeningen, uitgebreide eindnoten, een bibliografie en een index. In de noten wordt een link gelegd naar de folio-nummers in de handschriften, die worden bewaard in het Gutsarchiv Schele zu Schelenburg, Staatsarchief Osnabrück, en het Huisarchief Almelo, Rijksarchief in Overijssel te Zwolle.

A.J.B.

Bakker, A. de, en Schlüter, D., 'Gott betert desen tijd'. Jonker Sweder Schele: ooggetuige van de Tachtigjarige Oorlog. (Oldenzaal, 1995)

ISBN 90.6693.075.6, 177 pp., prijs f 34,90.

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-428744*

Oudheidkamer Twente

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 05407 - 64792

GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel Broekhuis

Sinds 1868

Algemene en Wetenschappelijke Boeken en Tijdschriften
School- en Studietoelagen
Kantoorartikelen en Schrijfwaren

Hengelo

Enschedesestraat 19
Telefoon 074-910267 Telefax 074-913892

Almelo

City Promenade 21
Telefoon 05490-12235

Enschede

Campus Boekhandel Universiteit Twente
Telefoon 053-892414

Enschede

Marktstraat 12
met antiquariaat & galerie
Telefoon 053-325210

bB

HUIZE HÖLTERHOF

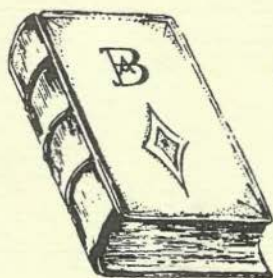
Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053-314069

OOK UW BINDWERK IS BIJ ONS WELKOM

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland.
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*